

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO

SOCJOLINGWISTYKA

12—13

TOM POŚWIĘCONY XI KONGRESOWI SŁAWISTÓW W BRATYSŁAWIE

WYDAWCA
Instytut Języka Polskiego

WYDAWCA
Instytut Języka Polskiego

WYDAWCA
Instytut Języka Polskiego

WYDAWCA
Instytut Języka Polskiego

WYDAWCA
Instytut Języka Polskiego
KRAKÓW 1993

Komitety redakcyjny

Redaktor naczelny
WŁADYSŁAW LUBAŚ

Sekretarz Redakcji
FRANCISZEK SOWA

Członkowie

BOGUSŁAW DUNAJ, STANISŁAW GRABIAS, STANISŁAW URBAŃCZYK

SPIS TREŚCI

Część pierwsza ROZPRAWY I ARTYKUŁY

J. Ożdżyński, Z zagadnień konceptualizacji słownej (w kontekście kultury)	7
U. Żydek-Bednareczuk, O kilku problemach metodologicznych badania rozmowy potocznej	21
J. Kořenský, Pojem funkční spektrum řečové činnosti společnosti a teorie národního jazyka	39
A. Skudrzykova, Potoczność a strategia uwiarygodnienia	47
Z. Topolińska, O systemowych konsekwencjach komunikacji ustnej w warunkach wielojęzyczności	55
B. Конески, Рамповци	65
O. Miśeska Tomić, On the discreteness of grammaticalization in the Balkan Sprachbund	69
П. Спасов, За една индивидуална граматикализација на предлогот од во македонскиот текст од страна на Константин Миалдинов	79
E. Петроска, Изразите со 'висок степен на особина' без 'мошне' во површинската во зборуваниот јазик на младите	91
G. Sawicka, Ewolucja kodu i języka w procesie kształtowania się mowy małego dziecka	97
I. Bogocz, Kompetencja komunikacyjna młodzieży na terenie dwujęzycznym czeskiego Śląska Cieszyńskiego	113
H. Mierzejewska, J. Przesmycka-Kamińska, S. Grotecki, Metodologiczny pożytek kompleksowego językoznawczo-psychologicznego opisu porozumiewania się osób z afazją	131
T. Woźniak, Struktura wypowiedzi schizofreników. Funkcje elementów metatekstowych	145
J. Kość, Socjolingwistyczne aspekty komunikacji językowej w tekstach prawnych (na przykładzie XVIII-wiecznych protokołów sądowych z ksiąg miejskich Chełma)	155
K. Długosz, O hierarchii zawodów w inskrypcjach nagrobnych	169
V. A. Friedman, Charakterystyka socjolingwistyczna współczesnego języka macedońskiego	183
И. Ликоманова, Езиковата ситуација во Бугарија днес	199
K. Пеев, Како исчез македонскиот град Кукуш, односно како почна да изумира говорот кукушки	209
M. Wojtak, Role społeczne a styl (wybrane zagadnienia)	235
M. Brzezina, Funkcje stylizacji rosyjskiej w utworach ukazujących okres zaborów	245

Projekt okładki
TOMASZ JURA

Redaktor
EWA BEDNARSKA-GRYNIEWICZ

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1994

Printed in Poland

Skład, druk i oprawę wykonała
Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
Zam. 293/92

masowo pojawiają się nowe, które preferują też nowe wartości: już nie rzetelność, dokładność, sumienność, ale pozycja w hierarchii polityczno-społecznej, powiązania z ludźmi sprawującymi władzę, przynależność do partii rządzącej itp.

Skoro więc nazwa zawodu (funkcji i godności) zamieszczona w napisach nagrobnych mogła być uważana za wskaźnik pełnionych ról społecznych, nie należy się dziwić, że wśród tych ról społecznych były lepsze — i tymi można się „pochwalić” — i gorsze, które przemilczano.

VICTOR A. FRIEDMAN

CHARAKTERYSTYKA SOCJOLINGWISTYCZNA WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA MACEDOŃSKIEGO¹

Opis demograficzny

Macedoński jest językiem oficjalnym Socjalistycznej Republiki Macedonii, jednej z republik Socjalistycznej Republiki Federalnej Jugosławii. Zgodnie ze spisem ludności z r. 1981 („Statistički bilten” nr 1295, 1981, s. 8, 12, 18; „Nova Makedonija” 17 II 1982, s. 1, 3), obywatele jugosłowiańscy deklarujący się jako Macedończycy stanowią 6% (1 341 598) ogółu ludności (22 427 585). 95% tych Macedończyków zamieszkuje SRM (1 281 195), gdzie stanowią oni 67% ogółu ludności (1 912 257). Spośród pozostałych 60 603 obywateli, którzy się deklarują jako Macedończycy, 81% (48 986) mieszka w Serbii, gdzie stanowią oni 0,5% ogółu mieszkańców. 5326 mieszka w Chorwacji, 3288 w Słowenii, 1892 w Bośni i Hercegowinie, 875 w Czarnogórze.

Znaczna jest ilość Macedończyków poza Jugosławią. Można ich podzielić na dwie grupy: tych, którzy zamieszkują sąsiednie kraje bałkańskie, i tych, którzy wyemigrowali poza granice Półwyspu Bałkańskiego. Zważywszy na oficjalną politykę sąsiadujących z Jugosławią państw bałkańskich, a także na płynność procesów emigracyjnych nie jest łatwo określić ilość nosicieli języka macedońskiego poza Jugosławią. Na ogół ocenia się ich liczbę na 2 000 000 do 2 500 000.

Szkic historyczny

Kompleks geograficzny zwany Macedonią obejmuje SRM (Macedonię Wardarską), okolice Blagojewgrada w południowo-zachodniej Bułgarii (Macedonię Piryńską) oraz północnograecką prowincję rozciągającą się między Epirem i Tracją (Macedonię Egejską), wreszcie dwa niewielkie obszary we wschodniej Albanii, jeden na zachodnich pobrzeżach jezior Ochrydzkiego i Prespańskiego, a drugi na południe od miasta Debar.

¹ Artykuł ten jest skróconą i zaktualizowaną wersją tekstu opublikowanego w „International Journal of the Sociology of Language”, Vol. 52, 1985, s. 31—57.

Słowianie napływali do Macedonii i na pozostałe obszary Półwyspu Bałkańskiego w ciągu VI i VII w. n.e. Inwazja otomańska w XIV w. przecięła ciągłość rozwoju kulturalnego, tak że zarys historyczny rozwoju współczesnego literackiego języka macedońskiego wypada zacząć gdzieś pod koniec w. XVIII (Lunt 1953; s. 364). W owym czasie głównym czynnikiem decydującym o identyfikacji etnicznej była religia. Zważywszy, że większość Słowian na terenie Bułgarii i Macedonii należała do kościoła prawosławnego, a kościoł ten w europejskiej części Turcji podlegał patriarsze greckiemu w Konstantynopolu, uważano tych Słowian za Greków. Kościół grecki metodycznie ich hellenizował, tj. w sytuacji, kiedy nieliczni wykształceni Słowianie tego okresu postępowali się w zasadzie dwoma językami — zabarwionymi dialektalnie redakcjami staro-cerkiewno-słowiańskiego i greką — koncentrował swoje wysiłki na eliminacji tych pierwszych na korzyść tej drugiej (Friedman 1975, s. 86).

W okresie odrodzenia poczucia narodowego u Słowian południowych w końcu XVIII i na początku XIX wieku jesteśmy świadkami pierwszych prób tworzenia współczesnych południowosłowiańskich języków literackich. W pierwszej połowie XIX w. Macedończyków i Bułgarów jednoczyła wspólna walka z hellenizacją; w obu grupach narodowych nie brakło wówczas zwolenników „starego”, którzy opowiadali się za używaniem w funkcji języka literackiego staro-cerkiewno-słowiańskiego. Z czasem ulegli oni większości pisarzy tego okresu, którzy w walce z hellenizacją starali się wynieść do godności języka literackiego swoje macierzyste dialekty słowiańskie. Nazywali oni swój język bułgarskim.

Około roku 1840, ze wzrostem poziomu oświaty w europejskiej Turcji, rodzi się konflikt między dwoma głównymi ośrodkami macedo-bułgarskiej aktywności literackiej, z których jeden mieścił się w północno-wschodniej Bułgarii, a drugi w południowo-zachodniej Macedonii. Macedończycy mieli wizję jednego języka literackiego macedo-bułgarskiego, zwanego bułgarskim, ale opartego na, czy też przynajmniej w znaczący sposób związanego z dialektami macedońskimi. Bułgarzy odrzucali tę ideę i nalegali na przyjęcie ich wschodniego standardu bez żadnych kompromisów (Friedman 1975, s. 87—88). Około roku 1860 Macedończycy wydają drukiem pierwsze czytanki oparte na dialektach macedońskich, wypowiadając się nadal na rzecz kompromisu macedo-bułgarskiego. Jednakże przed powstaniem w latach 1870—1872 egzarchatu bułgarskiego konflikt ów był podporządkowany ważniejszej walce o uniezależnienie się od kościoła greckiego, mimo istniejącego już wyraźnego macedońskiego separatyzmu.

Z chwilą uniezależnienia się kościoła bułgarskiego Bułgarzy jawnie i bezkompromisowo bronili stanowiska, że macedoński jest „znieskształconym” dialektem i że Macedończycy powinni uczyć się literackiego języka bułgarskiego (Lunt 1953, s. 369—370). Macedończycy również odrzucili kompromis macedo-bułgarski, ale na korzyść niezależnego języka i narodowości macedońskiej. Pierwsza publikowana deklaracja macedońskiego separatyzmu narodowego

i językowego pochodzi z roku 1875 (Pulevski 1875, s. 48—49). Pierwszy pełny i jednoznaczny program macedońskiej polityki narodowej i językowej został opublikowany w r. 1903 przez Krste Misirkowa (1903, s. 131, 145), który kończy swoją książkę macedońskim wezwaniem do utworzenia państwa macedońskiego niezależnego od Bułgarii i od Serbii, i do utworzenia macedońskiego języka literackiego opartego na dialektach okolic Prilepa i Bitoli, tj. na tych właśnie dialektach, które posłużyły jako baza współczesnego standardu macedońskiego. Książka Misirkowa — co decyduje o jej doniosłości — jest dokumentem świadczącym, że koncepcja narodowości macedońskiej i macedońskiego języka literackiego była już jasno zdefiniowana w początkach tego wieku, a nie stworzona ex nihilo w powojennej Jugosławii, jak się to czasem twierdzi (King 1973, s. 218).

Pierwsza i Druga Wojna Bałkańska (1912—1913) zakończyła się wyzwoleniem Macedonii spod władzy tureckiej i jej podziałem między Bułgarię, Grecję i Serbię. Wszelkie dalsze próby rozwijania macedońskiego standardu językowego były skutecznie tłumione tak przez Grecję, jak też i — wyjąwszy lata 1946—48 — przez Bułgarię, tak że w dalszym ciągu tego zarysu zajmujemy się wyłącznie sytuacją w Macedonii Wardarskiej.

Między dwiema wojnami światowymi Macedonia Wardarska należała do Serbii i macedoński był traktowany jak dialekt serbski. Macedońska literatura miała status literatury regionalnej pisanej w dialekcie (Lunt 1959, s. 21).

W czasie drugiej wojny światowej Macedonia była pod okupacją bułgarską, co doprowadziło do stworzenia sieci szkół podstawowych z językiem wykładowym bułgarskim. W tym samym czasie w ramach organizacji komunistycznej Macedonia przypadła Jugosłowianom, którzy zgodnie z przyjętą przez Titę zasadą autonomii kulturalnej wydawali ulotki i biuletyny informacyjne w języku macedońskim (Lunt 1959, s. 23). 2 sierpnia 1944 macedoński uzyskał status języka literackiego i oficjalnego języka Republiki Macedonii. Stało się to na pierwszym posiedzeniu Antyfaszystowskiego Zgromadzenia Macedonii (ASNOM). Deklaracja ta usankcjonowała to, co było już de facto żywą praktyką. Nie stworzyła ona języka literackiego z powietrza, tylko przyznała oficjalny status językowi, którego rozwój w czasach nowożytnych sięga korzeniami XIX wieku, a o którego kształcie zasadniczym zdecydowały pierwsze cztery dziesięciolecia XX wieku. Dalsza historia macedońskiego w SRM to przede wszystkim historia jego standardyzacji — przedstawimy ją w odpowiednio zatytułowanym rozdziale naszego szkicu.

Dialekty języka macedońskiego

Znajomość podstawowych podziałów dialektalnych Macedonii jest niezbędna zarówno do zrozumienia problematyki związanej ze standardyzacją, jak i stosunków wiążących macedoński z najbliższymi spokrewnionymi z nim językami południowosłowiańskimi. Dlatego też postaramy się tutaj naszkicować zarys tych podziałów.

Ze stanowiska dialektologii języki południowosłowiańskie (słoweński, serbsko-chorwacki, macedoński i bułgarski) stanowią continuum przecinane czy to przez pojedyncze izoglosy, czy to przez pęki izoglos. Dialekty dwu sąsiadujących punktów tego continuum będą zawsze wzajemnie zrozumiałe dla ich nosicieli, a stopień ich bliskości zależy od ilości i charakteru dzielących je izoglos. Nigdzie na całym tym obszarze nie można jednak wskazać takiej izoglosy czy pędu izoglos, który na podstawie kryterium zrozumienia czy też raczej niezrozumienia wzajemnego mógłby wyznaczać granicę językową. Decyzja o tym, czy dany przejściowy dialekt południowosłowiański należy do tego, czy do tamtego języka, ma charakter nie lingwistyczny, lecz socjopolityczny.

Dla celów tego rozdziału zdefiniujemy dialekt języka macedońskiego jako zespół dialektów, którymi mówią słowiańscy mieszkańcy geograficznej Macedonii. Dialektom w granicach SRM poświęcimy więcej uwagi, gdyż to one właśnie stały się podstawą współczesnego macedońskiego standardu. Nasz przegląd głównych podziałów dialektalnych na terenie Macedonii opiera się na pracach Videoeskiego (1960—1961, 1962—1963).

Najważniejszy pęk izoglos dzieli teren macedoński odpowiednio na wschód i zachód. Zachodni kompleks dialektalny obejmuje większy teren centralny (Titow Weles — Prilep — Bitola — Kiczewo) otoczony mniejszymi regionami peryferyjnymi rozlokowanymi w dolinach większych rzek: Dolny Połog (Tetowo), Górny Połog (Gostivar), Debar i Ochryd-Prepsa. Na wschodzie nie da się wydzielić obszaru centralnego. Idąc od południowego zachodu napotykały następujące regiony: Tikwesz-Mariowo (Kawadarci-Negotino) — jest to obszar przejściowy w stosunku do kompleksu zachodniego, dalej na wschód: Sztip-Strumica, Maleszewo (Delczewo-Peczewo-Berowo) wzdłuż granicy bułgarskiej, należące do jednej grupy z dialektami Macedonii Piryńskiej, dalej Kratowo-Kriwa Pałanka (łącznie z Kumanowem) wzdłuż granicy serbskiej, wreszcie dialekty okolic Gwgelija-Dojran na południowym wschodzie — stanowią one część dialektów dolnowardarskich (Kukuš-Woden) skupiających się w centralnej części Macedonii Egejskiej.

W terminach cech fonologicznych zachodni kompleks dialektalny przeciwstawia się wschodniemu stabilizowanym akcentem na antepenultymie, zanikiem fonemu (*x*) (wyjąwszy gwary Dolnego Połogu), zanikiem interwokalicznego (*v*) (z wyjątkiem gwary Małej Reki w okolicy Debra). W kompleksie wschodnim utrzymało się (*x*) (z wyjątkiem gwar tikweszko-mariowskich i kumanowsko-pałaneckich) oraz interwokaliczne (*v*). Typ akcentowy jest jednym z głównych kryteriów wewnętrznego podziału kompleksu wschodniego, ale brak wśród tych typów stabilizacji na penultymie. Refleksy prasłowiańskich sonantów, jerów oraz nosówki tylnej pozwalają podzielić dialekty macedońskie na trzy grupy: 1) północną (Dolny Połog, Kumanowo-Kriwa Pałanka), 2) peryferyjną (Górny Połog, Ochryd-Prepsa, Dojran-Gwgelija) oraz 3) centralną (cała reszta); okolica Debra ma charakter przejściowy między grupą peryferyjną i centralną. Tablica 1. ilustruje rozwój odpowiednich kontynuantów.

Tablica 1. Diagnostyczne kontynuanty fonemów prasłowiańskich

fonem	ä	i	r	l	o
północ	<i>sən</i>	<i>dən</i>	<i>krv</i>	<i>vuk</i>	<i>put</i>
centralny wschód	<i>son</i>	<i>den</i>	<i>krv</i>	<i>vək</i>	<i>pat</i>
centralny zachód	<i>son</i>	<i>den</i>	<i>krv</i>	<i>volk</i>	<i>pat</i>
Debar ²	<i>son</i>	<i>den</i>	<i>korv</i>	<i>volk</i>	<i>pot</i>
peryferia	<i>son</i>	<i>den</i>	<i>korv</i>	<i>valk</i>	<i>pot</i>
psl	<i>sŭnŭ</i>	<i>dŭni</i>	<i>krvŭ</i>	<i>vlkŭ</i>	<i>potŭ</i>

Ważniejsze cechy morfologiczne i syntaktyczne relewantne z punktu widzenia procesu kodyfikacji języka literackiego są charakterystyczne na ogół dla całych kompleksów odpowiednio wschodniego i zachodniego. Zebraliśmy je w Tablicy 2. Grupa północna idzie w parze albo ze wschodem, albo z zachodem, co sygnalizujemy przez (P). W grę wchodzi jeszcze trzy istotne cechy morfologii werbalnej. Izoglosy tych cech są dość skomplikowane. Ważniejsze z nich pokazujemy w Tablicy 3. (szczegóły por. Usikova 1967, s. 74—79).

Tablica 2. Cechy morfologiczne i syntaktyczne

zachód	wschód
rodzajnik określony m sg -o	-ot
rodzajniki deiktyczne -v-, -n-	brak
syntetyczny dativ zaimków (<i>nam</i>)	analityczny dativ zaimków (<i>na nas</i>)
3 sg m <i>toj</i>	(P) <i>on</i>
(także Seres-Drama / Newrokop)	
3 sg f acc <i>je</i> (Pn <i>ga</i>)	<i>ja</i> (aż po Titow Weles-Prilep-Bitola)
3 sg f dat <i>je</i>	<i>i</i>
3 pl acc <i>i</i>	(P) <i>gi</i>
monosylabiczne m pl - <i>ovi</i> / - <i>oj</i>	- <i>ove</i>
(także Tikwesz-Mariowo)	
(P) — zależne formy rzeczownika	brak (<i>na Marko</i>)
brak	(P) formy liczby mnogiej przyliczebnikowej
3 sg praes - <i>t</i>	(P) -Ø
<i>se</i> 'są'	(P) <i>sa</i> (Maleszewo <i>i</i>)
brak	3 sg / pl copula towarzysząca l-formie
<i>ima</i> -perfekt	brak
brak	aoryst od niedokonanych
praesens dokonanych tylko w pozycji zależnej	praesens dokonanych w użyciu niezależnym
klityki w pozycji inicjalnej w zdaniu	brak

² Poszczególne gwary w Debarskiem wykazują znaczne zróżnicowanie. Miejski dialekt samego miasta Debar ma kontynuanty charakterystyczne dla grupy peryferyjnej. Kontynuanty zamieszczone w Tablicy 1. charakterystyczne są dla dialektów rekańskiego, drimkolskiego i gołobrdkiego; *o* w naszym zapisie odpowiada, zależnie od gwary, (*o*) lub (*ə*). W dialekcie Małej Reki mamy *krv*, *vlk*, *pot*.

Tablica 3. Specjalne cechy morfologiczne czasownika

1. Grupa centralna (wschód i zachód): 1 sg praes -am	Pozostały obszar: końcówki -u, -a, -im, -em i in.
2. Połog, Skopje, Weles, Maleszewo, częściowo Kiczewskie i Porecze: trzy koniugacje (-a, -i, -e-), np. 3 sg praes <i>gleda, nosi, kaže</i>	Pozostały obszar: dwie koniugacje (wielorakie krzyżowanie typów -e- oraz -i-; czasemkrzyżowanie również z typem -a-)
3. Grupa północna, Połog, częściowo We- leskie, Kiczewskie, Porecze: derywacja niedokonanych na -ue, np. <i>zborue</i>	Pozostały obszar: inne formy sufiksu, np. Ochryd: <i>zborvit</i> , Debar: <i>zboroa</i> , Gewgelija-Dojran i Tikwesz: <i>zboruue</i>
Prilep, Bitola, częściowo Weleskie, Debar, Mariowo: -uva, np. <i>zboruwa</i>	

Historia standardyzacji

Dokumenty publikowane na początku drugiej wojny światowej celowo włączały elementy wielu różnych systemów dialektalnych (Koneski i Jašar-Nasteva 1966, s. 145—76). Pod koniec wojny dokumenty wykazują większą jednolitość świadcząca o tym, że osiągnięto consensus co do pozycji zachodnich gwar grupy centralnej jako bazy normy literackiej. Był to wybór z wielu względów zrozumiały. Jest to region największy tak w kategoriach przestrzennych, jak i co do liczby ludności, większość nosicieli języka spoza tego regionu stosunkowo najłatwiej może przyswoić sobie panujący tu system językowy, zarazem chodzi o dialekty najodleglejsze w typie tak od bułgarskiego, jak i od serbsko-chorwackiego. Uzgodniono także, iż ortografia powinna być „fonetyczna”, tj. w zasadzie fonologiczna z niewielu morfonologicznie motywowanymi wyjątkami. We wszystkich tych zakresach pozostawało jednak wiele szczegółów do uzgodnienia.

Wkrótce po wyzwoleniu Skopja (13 XI 1944) spotkała się komisja powołana przez prezydium ASNOM celem ustalenia alfabetu i podstawowych reguł ortografii i gramatyki (27 XI — 3 XII 1944). Potwierdziła ona wprawdzie wybór zachodniej części dialektów centralnych jako bazy języka literackiego, starała się jednak włączyć do jego systemu szereg cech dialektu skopijskiego. Proponowany alfabet przewidywał użycie znaku *z* dla 'szwa', które włączono do inwentarza fonemów. Komisja opowiedziała się także za znaczną ilością zapożyczeń z rosyjskiego. Proponowany przez nią alfabet i licząca pięć punktów rezolucja nie zostały przyjęte („Nova Makedonija” 8 VI 1975, s. 13). Powołano nową komisję. Rząd przyjął proponowany przez nią alfabet w dniu przedłożenia (3 V 1945). Alfabet ten został opublikowany w najbliższym numerze „Novej Makedoniji” (5—7 V 45). Przedmiotem najżywszej dyskusji były litery

dla oznaczenia fonemów (*k, g, l, n, z, š, j*). Zasada: jedna litera — jeden dźwięk sprawiła, że ortografia macedońska jest bliższa serbskiej niż bułgarskiej czy rosyjskiej. Uderza w oczy brak reprezentacji graficznej dla 'szwa'. Zostało ono w zasadzie wyeliminowane z literackiego systemu fonologicznego i uzyskało graficzną reprezentację dopiero w pierwszym wydaniu przepisów ortograficznych (*Pravopis* 1945).

W miesiąc po projekcie alfabetu komisja przedstawiła swój projekt przepisów ortograficznych (2 VI 1945), szybko zaakceptowany przez Ministerstwo Edukacji (7 VI 1945) i wkrótce potem opublikowany. W 1948 ogłoszono listę sześciu modyfikacji przepisów ortograficznych (N. M. 15 IV 1948, s. 3), a w 1950 *Zasady* B. Koneskiego i K. Toszewa zostały definitywnie przyjęte (11 XII 1950) i w marcu 1951 opublikowane. O ile pierwszy *Pravopis* był broszurką liczącą 20 stron i zawierającą podstawowe zasady ortografii, interpunkcji i morfologii, drugi zawiera 75 stron tekstu poświęconego samym zasadom oraz słowniczek ortograficzny liczący 6000 pozycji (N. M. 8 VI 1975, s. 11).

Również w 1950 r. pojawiło się trzecie wydanie gramatyki macedońskiej K. Kepeskiego. Gramatyka ta była przyjęta jako podręcznik dla szkół średnich i nie wywarła większego wpływu na formowanie się standardu. Ma ona wiele słabych stron, zawiera szereg błędów, m. in. macedońskiemu systemowi nominalnemu przypisuje siedem przypadków (Kepeski 1950, s. 42—52; Koneski 1950). *Zarys gramatyki macedońskiej* w pracy de Braya (1951, s. 243—312) opierał się na gramatyce Kepeskiego i powielał zawarte tam błędy (Lunt 1952, V).

Pierwszą pełną gramatyką naukową jest gramatyka Lunta (1952) opublikowana po angielsku w Skopju w tym samym roku, w którym ukazała się tam po macedońsku pierwsza część (fonologia) normatywnej gramatyki B. Koneskiego. Koneski, wraz z K. Toszewem, R. Ugrinową i B. Vidoeskim byli głównymi informatorami Lunta, tak że jego praca przedstawia stanowisko głównych kodyfikatorów literackiej macedońszczyzny. Mimo że gramatyka Lunta, zważywszy na język wykładu, była nieprzystępna dla większości Macedończyków, jego idee nie pozostały bez wpływu na drogi kodyfikacji. On to np. przekonał językoznawców macedońskich, że czasowniki lepiej jest podawać w bardziej informatywnej formie 3 sg praes., a nie w tradycyjnie przyjętej i często dezinformującej 1 sg praes. (Lunt 1951). Druga część gramatyki Koneskiego (morfologia) ukazała się w 1954, nieco zmienione kolejne wydanie pierwszej części w 1957, a obie części razem opublikowano po raz pierwszy w r. 1965. Jak dotąd, gramatyka ta jest nie zastąpiona i mnożą się jej kolejne wydania.

Pierwsze dziesięć lat standardyzacji przyniosło teoretyczne ustalenie wszystkich podstawowych norm, co jednak nie zawsze znajdowało pełne odbicie w praktyce językowej. Głównym problemem, wobec którego stanął proces standardyzacji, była selekcja form dialektalnych. Przyjmując za punkt wyjścia zestawy naszych Tablic 1., 2. i 3., przedstawimy teraz w Tablicy 4. ewolucję niektórych ważniejszych wyborów poświadczoną przez dokumenty datujące się

z tej pierwszej dekady. Dokumenty te to rezolucja z r. 1944, *Pravopis* z r. 1945, zmiany do *Pravopisu* z r. 1948, *Pravopis* z r. 1950, wreszcie gramatyka Koneskiego (1952—1954). Kreska jest sygnałem, że dany problem nie był poruszony w danym dokumencie, zaś cudzysłów wskazuje, że problem został potraktowany tak samo jak w poprzednim dokumencie.

Tablica 4. Wybór cech dialektalnych w pierwszej dekadzie standardyzacji

	1944	1945	1948	1950	1952—54
1.	akcent na antepenult.	—	—	(milcząco przyjęty)	unormowany w szczegółach
2.	$q > a$ (u)	a	a (u)	—	—
3.	$l > ol$	ol (u)	—	ol (u, o)	—
4.	$r > vr$	'r, r	—	—	—
5.	—	k'smet	—	kasmet	—
6.	tova	toa / tova	—	toa	—
7.	—	-ovi / -oi	—	-ovi	—
8.	(duh)	(Ohrid)	—	hotel, duh, Ohrid, dohod, hrana	—
9.	-ue	-ue	-uva	—	—
10.	-ol	—	—	—	—
11.	-v-, -n-	—	—	—	—
12.	—	toj (on)	—	—	—
13.	—	ja, i, gi	—	—	—
14.	—	1 sg -am 3 sg -Ø se 'są' -a- / -e- / -i-	—	—	—
15.	—	3 sg / pl l-forma bez copula	—	—	—
16.	—	—	—	pl przyliczebnikowy	—
17.	(Go vidov Janka)	—	—	—	zależne formy imion własnych inicjalne klityki
18.	—	—	—	—	perfektywny praesens zawsze zależny
19.	—	—	—	—	imperfektywny aoryst
20.	—	—	—	—	ima-perfekt

Cechy zamieszczone w Tablicy 4. w większości nawiązują do cech z poprzednich trzech tablic. Cechy 1, 11, 15, 18 i 20 są jednoznacznie zachodnie. 10, 16 i 19 są jednoznacznie wschodnie, podczas gdy 12, 13 i 14 przedstawiają połączenie elementów zachodnich i wschodnich. Cechy 8 i 17 pozostają nie zmienione, jedynie wcześniejsze dokumenty nie formułują ich explicite. Co do 17, propozycja z r. 1944 zawierała regułę o podwajaniu dopełnienia oraz przykład *Go vidov*

Janka (dosłownie 'Go-widziałem/-am Janka'). To fakt, że reduplikacja jest bardziej charakterystyczna dla dialektów zachodnich niż dla wschodnich, ale wyłącznie zachodnie cechy obecne w tym przykładzie, a sformułowane explicite dopiero w gramatyce Koneskiego, to inicjalna pozycja klityki w zdaniu i użycie zależnej formy imienia własnego. Cecha 8 odnosi się do wypadków utrzymania (x), które — jak wiemy — utrzymuje się na wschodzie, a zanikło na zachodzie. Zarówno teksty z r. 1944, jak i z 1945 zawierały leksemy z (x), ale zasadę sformułowano dopiero w 1950; zgodnie z tą zasadą (x) utrzymuje się w zapożyczeniach (*hotel*), w toponimach (*Ohrid*), w cerkiewizmach (*duh*), w neologizmach literackich (*dohod*), wreszcie w pewnych wypadkach aby uniknąć dwuznaczności (*hrana* / *rana*).

Cechy 2 i 3 zostały nieznacznie zmodyfikowane przez dopuszczenie pewnych zleksykalizowanych wypadków z północnym (serbskim) kontynuantem (u) zamiast oczekiwanych (a) czy (ol). Rezolucja z r. 1944 zawierała odpowiednią informację w stosunku do kontynuantów samogłoski nosowej, ale w r. 1945 została ona pominięta, stąd konieczność przywrócenia jej w 1948. Tekst z 1944 ma konsekwentnie (ol) (np. *bolgarski*); *Pravopis* 1945 przewiduje tylko jedną serię wyjątków (*Bugarija* i derywaty), zaś *Pravopis* 1950 dorzuca jeszcze *čun* i *sonce* oraz ich derywaty. Wyjątki z kontynuantem (u) to leksykalizacje, które rozszerzyły się poza granice dialektów północnych dzięki starym wpływom serbskim.

Cechy 6, 7 i 9 odnoszą się do obecności lub braku interwokalicznego (v) w pewnych morfemach oraz do wyboru typu koniugacji. Co do 6., w tekście z 1944 znajdujemy *tova*, choć nie jest to objęte normą. *Pravopis* 1945 dopuszczał zarówno formy wschodnie, jak i zachodnie, ale *Pravopis* 1950 podaje jedynie formę zachodnią. W przeciwnym kierunku poszedł wybór w stosunku do końcówki pluralnej monosylabicznych masculinów. Podczas gdy *Pravopis* 1945 dopuszczał zachodnio-centralne -oi (w wymowie [oj]), a także tikwesko-mariowskie -ovi (przejściowe wobec występującego dalej na wschodzie -ove), *Pravopis* 1950 uznaje tylko -ovi. Cecha 9 odpowiada 3 z Tablicy 3. Forma północna, w użyciu w Skopiu, a identyczna i z odpowiednią formą serbsko-chorwacką, była wprowadzona w 1944, zalecona w 1945 i zamieniona przez formę pilepską w 1948.

Cechy 4 i 5 odnoszą się do reprezentacji graficznej oraz zakresu użycia sylabicznego (r) i 'szwa'. *Pravopis* 1945 przyjmuje znak π dla sylabicznego (r) z wyjątkiem pozycji nagłosowej, dla której ustala zapis 'π. Norma ta nadal jest przedmiotem dyskusji (Jankuloski 1972, N. M. 1990). Poza tym apostrof był używany jedynie jako zapis 'szwa', które *Pravopis* 1945 dopuszczał w formach dialektalnych i w turcyzmach (np. *k'smet*), a które *Pravopis* 1950 ograniczył do form dialektalnych, zalecając używanie w zapożyczeniach tureckich zachodniego refleksu (a) (np. *kasmet*) i nobilitując w ten sposób te turcyzmy, które utrzymały się w języku literackim.

19 I 1951 Ministerstwo Edukacji powołało komisję celem opracowania słownika języka macedońskiego. Pierwszy z trzech tomów ukazał się po dziesięciu latach, pozostałe dwa (1965, 1966) ukazały się z opóźnieniem spowodowanym katastrofalnym trzęsieniem ziemi w Skopiu (26 VII 1963). Słownik zawiera 64 522 hasła podstawowe, w związku z czym część zasobu leksykalnego pozostała poza jego zasięgiem. Instytut Języka Macedońskiego dysponuje ogromną kartoteką leksykalną, ale jak dotąd nie ma sprecyzowanych planów co do jej publikacji.

W 1970 ukazało się zrewidowane i poszerzone wydanie *Pravopisu*. Zawiera ono 148 stron tekstu przepisów oraz słownik liczący 30 000 pozycji. Istotną różnicą w stosunku do poprzednich wersji jest brak zarysu morfologii, który stał się niepotrzebny z chwilą wydania gramatyki Koneskiego oraz słownika.

Dobrą miarą postępu standaryzacji jest czasopismo „Makedonski Jazik”. Przez pierwsze cztery lata swego istnienia (1950—53) jako biuletyn Katedry Języków Południowosłowiańskich na Uniwersytecie w Skopiu, ukazując się dziesięć razy do roku, publikowało ono przede wszystkim artykuły poświęcone sprawom praktyki językowej. W 1954 redakcję przejmują nowo powstały Instytut Języka Macedońskiego, pismo ukazuje się odtąd dwa razy do roku, o osiągniętym stopniu standaryzacji świadczy fakt, że w artykułach dominuje teraz problematyka dialektologiczna i historyczno-językowa, problemy leksykologiczne, wybrane delikatne problemy z zakresu morfologii i składni. Od 1958 czasopismo ukazuje się raz do roku, a punkt ciężkości przesuwa się na problemy teoretyczne, jakie stawia macedoński materiał językowy. W 1977 Instytut zaczyna wydawać i drugi periodyk (publikowany nieregularnie): „Makedonistika”. Przynosi on materiały dialektologiczne, historyczne i in., typ tekstów, które dominowały w piśmie „Makedonski Jazik” w początkowych latach jego istnienia. Jest to odbiciem faktu, że „Makedonski Jazik” stał się pismem o profilu slawistycznym i teoretycznym, nie ograniczającym się do macedonistyki sensu stricto. To sukcesywne rozszerzanie horyzontów świadczy o stopniu stabilizacji i dojrzałości osiągniętym w toku minionych 40 lat.

Wdrażanie standardu

Co się tyczy alfabetu, głównym problemem była dostępność czcionki drukarskiej i odpowiednio zadaptowanych maszyn do pisania. Tak np. z okazji pierwszej publikacji alfabetu macedońskiego „Nova Makedonija” gazeta codzienna, musiała posłużyć się szeregiem dwuznaków wobec braku odpowiedniej czcionki. Nawet dzisiaj sporadycznie do składu zakradają się litery obce, np. serbskie ħ. Podobny problem stanowi używanie łacinki w dokumentach oficjalnych, szyldach i innych tekstach przeznaczonych dla szerokiego odbiorcy. Jest to w znacznym stopniu efekt większej dostępności maszyn do pisania z łacinka, ale irytuje to często Macedończyków, dla których macedońska cyrylica jest integralnym składnikiem języka i jednym z symboli narodowych (N. M. 21 VI 1975, s. 7).

Obok czcionki i alfabetu łacinińskiego dalsze dwie poważne przeszkody w procesie wdrażania macedońskiego standardu językowego to infiltracja form i konstrukcji serbsko-chorwackich z jednej i macedońskich dialektałnych z drugiej strony (N. M. 8 VI 1980, s. 9, Minova-Gurkova 1987).

Macedoński a inne języki

Serbsko-chorwacki. Serbsko-chorwacki muszą opanować wszyscy Macedończycy, którzy jako pole swej aktywności społecznej widzą całą wspólnotę jugosłowiańską, nie muszą go opanowywać ci, których działalność zamyka się w ramach Macedonii, zwłaszcza wsi macedońskiej. W praktyce kontakt z serbsko-chorwackim mają wszyscy Macedończycy za pośrednictwem środków masowego przekazu, szczególnie telewizji i filmów, tak jugosłowiańskich, jak i zagranicznych „titlowanych” w tym języku. Zdobywając wyższe wykształcenie, Macedończycy na ogół muszą m. in. korzystać z podręczników w języku serbsko-chorwackim. Stopień aktywnej znajomości serbsko-chorwackiego jest bardzo zróżnicowany, wielu Macedończyków, przechodząc na serbsko-chorwacki, zmienia świadomie system fonologiczny i słownik, zonglując dosyć niefrasobliwie formami przypadkowymi.

Bułgarski. Bułgarzy nadal utrzymują, że macedoński jest dialektem bułgarskim, czy też — żeby użyć przyjętej przez nich terminologii — „wariantem regionalnym” języka bułgarskiego (Lunt 1984). Stanowisko to nie ulega zmianom wyjąwszy okresy 1946—1948 i 1948—1956/58. W latach 1946—1948 Macedończycy w Macedonii Piryńskiej byli uznawani za mniejszość narodową w granicach Bułgarii, mieli własne szkoły i wydawnictwa w języku macedońskim skodyfikowanym w SRM. Po zerwaniu stosunków na linii Tito—Stalin w 1948 rząd bułgarski, uznając narodowość macedońską, stał na stanowisku, że przeprowadzona w SRM standaryzacja to serbska intryga mająca na celu serbizację Macedończyków (Mirčev 1952). Od tego czasu publikacje w języku macedońskim zostały w Bułgarii zabronione i ten stan trwa po dziś dzień, choć nie bez znamienych wyjątków. Nie było przy tym prób stworzenia literackiego języka macedońskiego różnego od tego, który skodyfikowano w SRM. Po rewolucji węgierskiej 1956 i spowodowanym przez nią pogorszeniu stosunków jugosłowiańsko-radzieckich, które trwało po rok 1958, Bułgarzy otwarcie wrócili na pozycje sprzed wojny. Od tego czasu jawność i gwałtowność ataków bułgarskich skierowanych przeciwko językowi macedońskiemu ewoluowała równolegle z ewolucją stosunków jugosłowiańsko-radzieckich (King 1973, s. 188, 192). Stowarzyszenie kulturalne Macedończyków piryńskich „Ilinden”, powołane do życia po upadku Żiwkova, zostało ex post zabronione przez nowy rząd bułgarski. Mimo zmian, jakie zachodzą w Bułgarii, stosunek do języka macedońskiego pozostaje niezmienny, wspólny wszystkim partiom politycznym.

Grecki. Rząd grecki prowadził politykę mniej lub bardziej intensywnej hellenizacji Macedończyków egejskich. Na podstawie traktatu z Sèvres (1920)

rząd ten był zobowiązany zapewnić wykształcenie w języku ojczystym dla nie-Greków na terenach, gdzie byli oni „liczni”. W tym celu w 1925 wydano w Atenach elementarz macedoński (Abecedar), w alfabecie łacińskim, oparty + / — na dialektach okolic Bitoli i Lerina (gr. Florina). Jak stwierdza Hill (1982), zadaniem tego wydawnictwa było przeciwstawić się separatyzmowi w Grecji i podtrzymać iredentyzm w Jugosławii. Ten elementarz-czytanka nigdy nie był naprawdę używany w szkołach; w latach trzydziestych, za dyktatury Metaxasa, macedoński (nawet w kontaktach prywatnych) został zabroniony, a tysiące Macedończyków poddano represjom.

Wielu Macedończyków egejskich wyjechało z Grecji w roku 1948 w rezultacie wojny domowej. Ci, którzy pozostali, są nadal systematycznie hellenizowani, mimo że wypadki lat 1989—90 ożywiły dążenia do uzyskania praw językowych. Macedoński jest zabroniony we wszystkich formach życia publicznego. Wrogi stosunek władz, a także świadomość, iż jest to jedyna droga wybicia się w społeczeństwie greckim, przyspiesza asymilację młodych Macedończyków. Zgodnie z oficjalnym stanowiskiem rządu greckiego w Grecji nie ma Macedończyków, a macedoński jest dialektem greckim, a nie językiem słowiańskim (N. M. 27 XII 1981, s. 11).

Inne języki bałkańskie: albański, arumuński, romani, turecki. Albański jest w użyciu passim w zachodniej Macedonii i jest językiem większości mieszkańców miast Debar, Gostivar, Tetowo. Macedończycy zamieszkujący Albanie są oficjalnie uznani za mniejszość językową; ocena ich liczebności waha się od 5000 do 100 000 (N. M. 2 II 1990, s. 5). Rząd albański zapewnia Macedończykom naukę w języku ojczystym w czterech pierwszych klasach szkoły podstawowej.

W SRM macedoński stał się narzędziem asymilacji szczególnie chrześcijan nie Słowian, tj. Arumunów i Albańczyków nie-muzułmanów. Warto podkreślić, że wyznaczenie ciągle jest ważnym czynnikiem w procesie identyfikacji narodowej i w polityce językowej. Tak np. języki dwu podstawowych mniejszości muzułmańskich w SRM, albański i turecki, są w SRM językami oficjalnie uznanymi z prawem do szkół mniejszościowych, własnych wydawnictw itd., podczas gdy trzecia znacząca muzułmańska grupa mniejszościowa, Cyganie, jest w trakcie integrowania się jako odrębna grupa etniczna i w toku starań o przyznanie jej podobnych praw. Natomiast chrześcijańscy Arumuni, wprawdzie mniej liczni, nie mają żadnych własnych instytucji kulturalnych, mimo że wypadki lat 1989—90 ich również zachęciły do podjęcia podobnych starań („Flaka e vëllazërimit” 15 VI 1990, s. 5).

Mówiąc o stosunku macedońskiego do innych języków Bałkanu trzeba również wspomnieć tzw. bałkańską ligę językową, tj. paralelizmy strukturalne, jakie wykształciły się w tych językach w wyniku polingwalnych kontaktów. Pod wielu względami zachodnia Macedonia stanowi „serce” ligi — tutaj wszystkie cztery typy językowe: grecki, albański, bałkański romański i bałkański

słowiański są w kontaktach bliższych niż gdziekolwiek indziej na Bałkanie. Wpływ tureckiego na języki ligi był dostrzegany głównie w dziedzinie leksyki i frazeologii. De facto tureckie dialekty Bałkanu są znacznie bardziej „zbałkanizowane” niż się normalnie przypuszcza. Z chwilą ustalenia literackiej normy macedońskiej większość turecyzmów została zdegradowana do poziomu języka mówionego, zabarwionego na ogół specyficznym humorem czy ironią; w języku pisanym zastąpiły je świadomie wprowadzone nowe leksemy słowiańskie. Jednak wiele turecyzmów nobilitowano. Po wypadkach 1989—90 zakres użycia turecyzmów ponownie się rozszerzył.

Obszarem kontaktów i wpływów wzajemnych są również tzw. tajne języki, tj. różne żargony zawodowe. Struktura gramatyczna tych „języków” była macedońska, podobnie jak większość słownictwa posiadały one jednak wiele leksemów, w znacznej mierze zapożyczeń albańskich, arumuńskich czy romani, które umożliwiały użytkownikom komunikację niezrozumiałą dla ich klientów, przedstawicieli administracji lokalnej itd. We współczesnym macedońskim elementy tych języków spotykamy w slangu i w pewnych regionalnych wariantach języka mówionego.

Rosyjski i dominujące języki Europy zachodniej. W wieku XIX Macedończycy, którzy wyjeżdżali za granicę dla zdobycia wykształcenia, na ogół opanowywali rosyjski lub niemiecki; w tekstach macedońskich tego okresu wyraźny jest wpływ rosyjski. Wpływ niemiecki przenikał za pośrednictwem kupców, górników itd. z Austro-Węgier i z Niemiec. Mimo że grupa kodyfikatorów języka macedońskiego bezpośrednio po wojnie skłonna była faworyzować wpływy rosyjskie, ich stanowisko odrzucono. Dzisiaj językiem zachodnim o największych wpływach jest niewątpliwie angielski, po nim francuski. Jednak w odróżnieniu do języków Bałkanu, języki zachodnie wywierają wpływ jedynie na słownictwo, jedynie marginalnie prześlizgują się pewne kalki frazeologiczne czy gramatyczne.

Aktualne specyficzne problemy

Macedoński funkcjonuje dziś z powodzeniem w procesie edukacji na wszystkich poziomach, czego dowodem może być otwarcie drugiego uniwersytetu macedońskiego w Bitoli (24 IV 1979). Problem na poziomie uniwersyteckim stanowi brak macedońskich podręczników pewnych przedmiotów. Studenci muszą posługiwać się podręcznikami w języku serbsko-chorwackim lub w innych językach (N. M. 21 II 1980, s. 10). Na poziomie szkolnictwa średniego problemem jest ilość godzin poświęconych językowi macedońskiemu w szkołach technicznych. Przypomina to jednak problemy, z jakimi spotykają się nauczyciele angielskiego w Ameryce. Innym źródłem napięć w procesie edukacji jest fakt, że przedstawiciele mniejszości narodowych w szkołach mniejszościowych (Albańczycy i Turcy) muszą uczyć się dwu obcych dla siebie języków Jugosławii, macedońskiego i serbsko-chorwackiego, podczas gdy Macedończycy jako drugu

język obcy mogą wybrać któryś z języków „światowych” (angielski, francuski, rosyjski, niemiecki itd.). Dla przedstawicieli mniejszości jeden z tych języków bywa trzecim z kolei językiem obcym.

Wspomnieliśmy już o wpływie języka serbsko-chorwackiego. Daje się on odczuć w języku środków masowego przekazu i w języku poszczególnych, niewielkich środowisk zawodowych (N. M. 31 X 1978, s. 9). Problem ten istnieje również w szkołach technicznych i zawodowych, jedynie wśród prawników głównym źródłem elementów żargonowych jest łacina. Dialektyzm nie stanowią poważniejszego problemu w druku, ale wywołują również napięcia w języku środków masowego przekazu i środowisk zawodowych.

W ten sposób doszliśmy do źródła szczególnie charakterystycznego dla macedońskich „nieporozumień wokół języka”. Chodzi o różnicę pokoleń. Zrodził ją fakt, że mamy tu dziś do czynienia z młodszym pokoleniem, które kształciło się w macedońskim języku literackim, i ze starszym pokoleniem, które otrzymało wykształcenie w innym języku i ciągle jeszcze dobrze pamięta walkę o kodyfikację. Młodszy są mniej tolerancyjni wobec odstępstw od normy (N. M. 8 VI 1980, s. 9). Warto odnotować, że wypadkom lat 1989—90 zdaje się towarzyszyć reafirmacja dialektu przy okazji wielu jawnych wystąpień.

Obok tych problemów wewnętrznych istnieje problem zewnętrzny — dzieło uczonych i rządów w Grecji i Bułgarii. Permanentnie pomijają oni milczeniem lub wręcz negują fakt istnienia macedońskiego języka literackiego. Jednak wbrew ich manewrom politycznym i negatywnej propagandzie macedoński z powodzeniem pełni funkcję języka literackiego. Mimo fluktuacji w niektórych płaszczyznach posiada on jasno określoną normę. Proces kodyfikacji przybiera formę dialogu uczonych i użytkowników języka, co widać w wystąpieniach prasowych. Mimo wspomnianych problemów, wewnętrznych i zewnętrznych można powiedzieć, że proces rozpoczęty w XIX wieku i wyhamowany w pierwszych dziesięcioleciach wieku XX nie tylko jest kontynuowany, ale nadrobił z nadwyżką czas stracony, co zapewnia dziś macedońskiemu status w pełni ugruntowanego i funkcjonalnie uniwersalnego języka literackiego.

LITERATURA CYTOWANA

- de Bray R. G. A., 1951, *Guide to the Slavonic Languages*, London.
 Friedman V. A., 1975, *Macedonian language and nationalism during the nineteenth and early twentieth centuries*, „Balkanistica” 2, s. 83—98.
 Hill P., 1982, *Different codifications of a language*, „Slawistische Linguistik” 1981, s. 48—63, München.
 Jankuloski P., 1972, *Za apostrofot i za X vo početokot na zborot*, „Makedonski jazik” 23, s. 85—89.
 Kepeski K., 1950 *Makedonska gramatika*, 3. wyd. (1. wyd. 1946, 2. wyd. 1947), Skopje.
 King R. R., 1973, *Minorities under Communism*, Cambridge, Mass.
 Koneski B., 1950, *Za padežite*, „Makedonski jazik” 1 (8), s. 165—172.

- Koneski B., 1952, *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*, t. 1, Skopje.
 Koneski B., 1954, *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*, t. 2, Skopje.
 Koneski B. [red.], 1961, 1965, 1966, *Rečnik na makedonskiot literaturnen jazik*, t. 1, 2 i 3, Skopje.
 Koneski B., Jašar-Nasteva O., 1966, *Makedonski tekstovi: 10—20 vek*, Skopje.
 Lunt H., 1951, *Morfologijata na makedonskiot glagol*, „Makedonski jazik” 2 (6), s. 123—131.
 Lunt H., 1952, *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje.
 Lunt H., 1953, *A survey of Macedonian literature*, „Harvard Slavic Studies” 1, s. 363—396.
 Lunt H., 1959, *The creation of Standard Macedonian: some facts and attitudes*, „Anthropological Linguistics” 1 (5), s. 19—26.
 Lunt H., 1984, *Some sociolinguistic aspects of Macedonian and Bulgarian*, [in:] B. Stolz, I. Titunik i L. Doležel [red.] *Language and Literary Theory* („Papers in Slavic Philology” 5), Ann Arbor.
 Minova-Čurkova L., 1987, *Normata i devijantnitate pojavi*, „Lik” 2, 6 (4 II 1987), s. 3.
 Mirčev K., 1952, *Za makedonskija literaturnen ezik*, Sofija.
 Misirkov Krste P., 1903, *Za makedonskite raboti*, Sofija: Liberalni klub. (Przedruk 1974, Skopje: Institut za makedonski jazik, „Posebni izdanija” 8).
 „Nova Makedonija” (= N. M.) — centralny dziennik macedoński, wychodzi w Skopiu; cytując: dzień, miesiąc, rok, strona.
Pravopis 1945 — Komisja do spraw języka i ortografii, 1945, *Makedonski pravopis*, Skopje.
Pravopis 1950 — Koneski B., Tošev K., 1950, *Makedonski pravopis*, Skopje.
Pravopis 1970 — Tošev K. [red.], 1970, *Pravopis na makedonskiot literaturnen jazik*, Skopje.
 Pulevski Ć., 1875, *Rečnik od tri jezika*, Belgrade (część słowiańską przedrukował B. Ristovski [red.], 1974, Ć. M. Pulevski *Odrani stranici*, Skopje).
Statistički bulletin broj 1295, 1981, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1981 godini: Nacionalni sastav stanovništva po opštinama*, Belgrade.
 Usikova R. P., 1967, *Morfologija imeni sušestvitel'nogo i glagola v sovremennom makedonskom literaturnom jazyke*, Skopje.
 Vidoeski B., 1960—1961, *Osnovni dialektni grupi vo Makedonija*, „Makedonski jazik” 11/12, s. 13—32.
 Vidoeski B., 1962—1963, *Makedonskite dijalekti vo svetlina na lingvističkata geografija*, „Makedonski jazik” 13/14, s. 87—108.